«تاهیر حامیدی،
خەزێنەی زمانێکی پاراو و ڕەنجێکی بەلێشاو»

سەرنجێک لەسەر کۆمەڵە چیرۆکی «هاواڵدوانە»

زانا گەرمیانی

ئاماژە

ڕەنجی مرۆڤی داگیرکراوی کورد هەر لە هەوەڵ ڕۆمانە کوردییەکانەوە بووەتە پرسی سەرەکیی ئەدەبی گێڕانەوەیی کوردی. لە عەرەب شەمۆ و لە ڕۆمانی شڤانی کورمانجاوە بگرە کە بە باوکی ڕۆمانی کوردی دەناسرێت، هەتا ڕۆمانی پێشمەرگەی ڕەحیمی سەیفی قازی و هەتا ژانی گەلی برایم ئەحمەد، ئازارەکانی نەتەوەی بێدەوڵەتی کوردیان گێڕاوەتەوە. لەم دواییانەشدا لە دەیەی نەوەد بەم لاوە، ئەوەی لە درێژایی مێژوودا لە لایەن داگیرکەرانیەوە بەسەر مرۆڤی کورد (وەک کۆلۆنیایەکی نێودەوڵەتی) هاتووە، لە ڕۆمانەکانی بەرەیەکی دیکە لە ڕۆماننووساندا نواندراوەتەوە. ئەگەر تاوانەکانی ڕێژیمی بەعس بۆ سڕینەوەی بیری مرۆڤی کورد لە باشووردا لە ڕۆمانەکانی هونەر سەلیم و بەختیار عەلی و شێرزاد حەسەن و کێ و کێی دیکەدا باس کراوە و ئەگەر سەلیم بەرەکات (ئەگەر چی بە زمانی عەرەبی) و جان دۆست و حەلیم یوسف ئازارەکانی مرۆڤی ڕۆژئاوای کوردستان بە جیهان دەناسێنن و ئەگەر محەمەد ئۆزۆن ژیانی ڕەنجاویی مرۆڤی کوردمان لە باکوور بۆ دەگێڕێتەوە، ئەوا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان پرسی کوردبوون و ئەو ڕەنج و ئازارانەی نەتەوەی سەردەست بەسەریدا هێناویەتی، لە ڕۆمانەکانی کەسانێکی وەک عەتا نەهایی و ئاڤا هۆما لە ڕۆمانی کچانی دووکەڵ و ئاگر[١] و مەنسوور تەیفووری لە ڕۆمانی ژیانەوە بە کاتی سیروان[٢] و چەندین نووسەری دیکەدا پیشان دراوە. کۆمەڵە چیرۆکی هاواڵدوانەیش بە قەڵەمی تاهیر حامیدی (کەمنووس بەڵام پڕنووس) نواندنەوەی بەسەرهاتی مرۆڤی کوردی ڕۆژهەڵاتییە کە لە ژێر سیستەمی داپڵۆسێنەری سەردەستدا، بۆتە کۆلۆنیایەکی ناوەکی. ئەم نووسینە بە گشتی هەوڵ دەدات ڕەنجی مرۆڤی کوردی ڕۆژهەڵاتی، وەکوو کۆلۆنیایەکی ناوەکی لەم کۆمەڵە چیرۆکەدا شیکاری بکات. هەڵبەت لەو لایەنە دڵخۆشکەرە زمانییە غافڵ نابین کە لە زمانی پاراوی تاهیر حامیدی بۆ «ماڵی بوون»ی مرۆڤی کورد ساز کراوە و داڵغەیەکە بۆ بەرگی نەمرێنی و ڕزگاریی زمانی لە سیاسەتی زمانی ئەوی دیکەی کۆلۆنیکەردا. کەوایە خوێنەر لەم کۆمەڵە چیرۆکەدا بەردەوام هەست بە جێگۆڕکێی بزە و پەژارە دەکات. بزە لە زمانێکی پاراو و ڕەسەنی کوردانەی ئەو گێڕانەوانە کە هەستی ڕزگارییەکی زمانی و سابجێکتیو دەدات بە خوێنەر و پەژارە و نارەحەتی و خەمی بێبڕانەوە لەو دەرد و ڕەنجانەی بەسەر نەتەوەی بێدەسەڵاتی کورددا هاتووە. ئەگەر لە ڕۆمانی پێشمەرگەدا ڕەحیمی سەیفی قازی هەوڵ هەنگاوەکانی داگیرکەران و هاوکاریی دەرەبەگێکی زاڵم و خائین لەگەڵ ئەوان بۆ کوشتنی مامەند وەک باوکێکی هەژاری کورد و هەروەها خەباتی کوردەکان بۆ وەدەست هێنانی مافە نەتەوەییەکەیان باس دەکات، ئەوا لە هاواڵدوانەدا جیا لەو کوشتن و برینەی کە سیستەمی دەسەڵاتگەر بەسەر کوردی هێناوە، هەروەها هەنگاوێکی دیکەی داگیرکەر لە ئاسیمیلەکردنی نەتەوەی کورد لە ڕێگای ئاپاراتووسە ئایدیۆلۆژیکەکان وەک دەزگای پەروەردە دەبینین و لە بەرامبەریدا ڕۆڵی مامۆستایەکی نەتەوەخواز بۆ گەشەپێدان بە بیری نەتەوەیی و پشتیوانی لە مافە ڕەواکانی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان وێنا دەکرێت. باس لە زمانێکی ڕزگاریدەری کوردی و شیکاریی ڕەنجی مرۆڤی کورد لەم ناوچەیەی کوردستاندا، دوو خاڵی سەرەکین کە پێکهاتەی ئەم نووسراوەیە پێکدەهێنن. بە گشتی ئەم نووسینە بە ڕەچاوکردنی تیۆریی «کۆلۆنیالیسمی ناوەکی» ئامرازە تیۆرکییەکانی پاش کۆلۆنیالیستیش بۆ خوێندنەوەی ئەم کۆمەڵە چیرۆکە ڕەچاو دەکات.

«هەر لــە دوور و بە بزەوە دەیکوت: «خەبەر خۆشە!» ئامە دەگەشاوە و شەکری بزە گنج و لۆچی نێو چاوی دەسرییەوە».
(حامیدی، هاوالدوانە، لاپەڕەی: ٦٩)

«ئەو هاواره رزگار ئەکەم هەتا لە دەشــت و دەردا دەنگ بداتــەوە: «هاوالدوانەی گیانم، بەجێـم مەهێلە. مــەودای ڕێگای بێ تۆیی ئەســتەم و پڕ لە سەختەتە. بە ئێشی زامی سەرسینگم قەســەم وا دیلیی ڕۆیشتنی تۆ کردوویەتە جیرانی دڵم، سوێندت دەدەم! بێ من مەڕۆ. خۆت لە بیرتە بڕیاری ڕۆیشــتنی دوو قۆڵیمان دابوو؟»
(هەمان، ل: ١٠٢و ١٠٣)

«تــۆ شــێت و هــار دەبــی کاتــێ ببینی ســپای دوژمن لە پێچــەلاو پووچی عەقلی پاڵەوانێکی بەلەباریکەی بالابەرزەوە، خۆیان لە ناو دڵی ئەســپێکی دارینــەوە خزاندۆتە ناو نیشــتمانتان! تۆ هەر چەندە بە تیرێکی ژەهــراوی پاژنەی پاڵەوانی کەوڵ ئاســنین دەنگێوی و ورەی سوپایان لە کار دەخەی، بــەلام وێرانەیەکت لەپێشــدایە و وڵاتێکی خاپوور! هیچ ڕەهۆڵەیەکی نهێنی تۆ دەرباز نــاکات و دەمێنیتــەوە، تاســەی دەور و دەمانێک و فرمێسکێکی قەتیس ماوا!»
(هەمان، ل: ١٩١)

بە خوێندنەوەی کۆمەڵەچیرۆکی هاوالدوانە، دوو هەســتی دژبەیەک بەرۆکــی خوێنەر دەگرێــت. ئەو دوو هەســتە یەکناکۆکە لەو ڕستانەی کە لە سەرەوە بۆ نموونە ئاماژەم پێ داون ڕەنگ دەداتەوە. لەلایەک هەســتێکی شادی و خۆشحاڵی دەمانگرێت و هەواڵێکی خۆش دەبیســتین، دەگەشینەوە و شەکری بزە گنج و لۆچی نێو چاوانمان دەســڕێتەوە. لە لایەکی دیکەوە نارەحەت دەبین لەبەر ئەو هەمووە ڕەنجــە لەمێژینەی وەکوو نەتەوەی بندەست لەســەرمان بار کراوە. دەبا بزانین ئەو هەستی شادی و خۆشحاڵیە لە چییەوە دێت و ئەو نارەحەتــی و ڕەنجە لە چییەوە ســەرچاوە دەگرێت؟ چی لەم چیرۆکانەدایە وا گرێ و لۆچی غــەم و نارەحەتییەکانمان ڕادەماڵێ و هەناسەیەک لە ئازادی، شەکری شــادی دەکاتە میوانی لێومان و چی تێدایە وا ڕەنجی چەندین ســاڵەمان بــۆ ڕیوایەت دەکات. وێدەچێت ئەو شــادییە لەوەوە بێت کــە گەلی کــورد وا کە زمــان و ڕەوان و هەســت و نەســتی لە ژێر چەپۆکی نەتەوە باڵادەســتەکاندا دیل بــووە و کۆلۆنی کراوە و نەزۆک بووە، ئەو شــتەی پێی دەگوترێت ناهۆشیاری کۆلۆنیکراو، لێرەدا زمانی ئازاد و ڕزگاری خۆی بینیوەتەوە. ئەو گەلە بە هۆی ئەوەی بە تایبەت لە ژێر سایەی سیاسەتێکی زمانیی سەپێندراودا پەروەردە کراوە، زمان و هۆشــیارییەکەی دوو فاقی[٣] بووەتەوە. هەم فارســی و عەربی و تورکی لەســەر زمان و هۆشــیاریی ئەودا زاڵە و ئامادەییی زۆر توند و تیژیــان هەیە، هەم هەســتی و بوونێکی کــوردی لە زمانیدا ئامادەیــی هەیە و هەم زمان و بیر و ئەندێشــە و ڕوانگەی بە ژیان، هەســتی و جوانی لە ژێــر کاریگەریی ئەو نەتەوە سەردەســتانەدایە و هەناسەکێشانی لــێ ســەندراوەتەوە. ئــەو زمانــەی کە لە پرۆســەیەکی بە تەواوی سیاســیدا پەراوێز خــراوە و جێگەی خــۆی داوە بــە زمانی نەتەوە باڵادەســتەکان، ئەگەر بیر دەکاتەوە چونکە بە فارســی یان عەرەبی یان تورکی پــەروەردە کراوە، بیرکردنەوەکانی ڕەســەن نیــن و لە ڕێگەی بوونــی زمانێکی دیکە و نامــۆوە لە خۆی و جیهان و ژیان دەڕوانێت. بە کورتی لە پرۆســەیەکدا کە ناوی دەنرێت «کۆلۆنیالیســمی ناوەکــی[٤]»ی فەرهەنگی، زمانی نەتەوەیەک بەســەر نەتەوەیەک یان نەتەوەکانی دیکەدا زاڵ دەکرێت و لێکەوتەی ئەو پرۆســەیە ئەوەیە زمان، هۆشیاری، ئاکار

و تەنانەت پێوەرە جوانیناسانەکانی نەتەوەی بندەست پەراوێز دەخرێت و بگرە ئاخێوەرانی بندەستیش جیا لە قسەی ڕۆژانەیان، ناتوانن وەک مرۆڤێک بیر بکەنەوە چونکە زمانیان کە «خانـــووی بوونی» ئەوانە، تێکدراوە و کاتێک بوونـــی نەتەوەیەک تێکبدرێـــت، ئیدی ئەو نەتەوەیە هەتا هەتایە هەر دیل و داگیرکراو و دەســـتەمۆی نەتـــەوەی زاڵ دەبێـــت. نە دەتوانێت بیر لە خۆی و جیهانی دەوروبەری بکاتەوە و نە دەتوانێت زانست بەرهەم بێنێت و نە تەنانەت دەتوانێت هەســـتی عاشقانەی بەرانبەر بەوی دیکـــە دەرببڕێت. ئەوەیە کە دەبێتە نەتەوەیەکـــی کۆلۆنیکراوی دوو یان چەندفاقیکـــراو. بەڵام بیرمەندانـــی ناو ئەو نەتەوە کۆلۆنیکراوانە جـــاری وایە وەخۆیان دەکـــەون و بگرە ئەگـــەر نەتوانن پێکهاتەی سیاسیی نەتەوەی زاڵ لەسەر خۆیان لابەرن، بـــە شـــێوازگەلێکی جۆراوجـــۆر لەهەمبەر ئەو کۆلۆنیالیســـمەدا بەرخـــۆدان دەکەن و داڵغـــە و پەناگایەک بۆ بوونـــی خۆیان و بۆ دەربڕینی هەست و نەستیان پەیدا دەکەن. لە نـــاو نەتەوە کۆلۆنیکراوەکانـــدا، ئەدەبیات داڵغەیەکـــی چاکە کە لەودا ئـــەو نەتەوانە، خۆیـــان لـــە کۆلۆنیالیســـم و ئیمپریالیزمی فەرهەنگـــی- زمانـــی ڕزگار بکـــەن. لـــە خوێندنەوە پاشکۆلۆنیالیستییەکاندا[5] کە بە خوێندنەوە و دووبارەخوێندنەوەی ئاسەواری ئەدەبی و فەرهەنگیی کۆلۆنیالییەوە سەرقاڵە، دەیهەوێـــت ســـەرنجی خوێنـــەران بۆ لای لێکەوتە قووڵ و ناچارییەکانی کۆلۆنیالیســـم ڕابکێشێت و هەروەها گوتاری ئایدیۆلۆژیکی کۆلۆنیکەرانیـــش تێک بشـــکێنێت. (-Ash croft, 1998: 192) دیـــارە پرســـی زمان لە جێگەی ڕێســـایەکی بنەڕەتی لە بیچمگرتن و سەرهەڵدانی تیۆریی پاش کۆلۆنیالیستی، پێگەیەکی یەکجـــار گرینگی هەیە. گوتاری پاشکۆلۆنیالیســـتی، بەســـتێنێک مسۆگەر دەکات کە لە ناو هەناویدا حەقیقەت شـــکڵ بگرێت و هەروەها زمان وەکوو ماکی سەرەکیی شوناس و فەرهەنگی نەتەوە ژێر چەپۆکەکان دەتوانرێت جگە لەوەی لە ڕووی بووناسانەوە تەماشای بکرێت، ببێتە ئامرازی بەرگری لە مافی یەک نەتەوە لە بەرانبەر داگیرکەرانیدا. زمان لە کۆمەڵگا پاش کۆلۆنیالیســـتیەکاندا دەتوانێت حەقێقەتی کۆمەڵگا و دەسەڵات و ئیستعماری سەپێنراو بەسەر ئەو کۆمەڵگایەدا نمایش بکات. (موزەفەری، ١٣٩٦: ٢٠)

لێرەدا و لە دوای ئەوەی کە لە پرۆسەی کۆلۆنیالیزمی ناوەکیدا، زمانی کوردی پەراوێز خراوە و لە خشتە براوە، زۆر گرینگە کە بزانین زمانی ئەم کۆمەڵەچیرۆکە چۆن لەگەڵ ئەو کۆلۆنیالیزمە ناوەکییـــەدا مامەڵەی کردووە. بە خوێندنەوەی کۆمەڵە چیرۆکی هاواڵدوانە هەستێکی خۆشی و شادی و سەرخۆشییەکی تایبەتی و شیرین، دەست دەدات بە خوێنەر. بۆیە ئەو ڕستەیەم لە هەوەڵەوە هێنا تا بڵێم بە خوێندنەوەی ئەو چیرۆکانە، بوونی مرۆڤی کورد لـــە زمانێکی پاراودا مانا پەیدا دەکات. کاتێک لەگەڵ ئەو زمانە ڕەسەنە تایبەتییەی «تاهیر حامیدی» هاوڕێ دەبیت، هەستێکی شـــادی و خۆشحاڵی داتدەگرێت. لەوەی کە هەســـت دەکەی خانووی خۆتت کە داگیر کراوە لە داگیرکەر ســـتاندووەتەوە. شوناسی خۆتت دیوەتەوە، هەســـت دەکـــەی بوونی خۆتت دۆزیوەتە. شاد و سەرمەستیت لەوەی زمانێکـــی ئاوا پاراو بە پێشـــینەیەکی زۆری خوێندنەوەی ئەدەبی کوردی کە کەرەستەی ئـــەو خانوویەی پێکهێنـــاوە، بووەتەی داڵغە و پەناگایەک کە مـــن و تۆ دەتوانین لەوێدا خانووی بوونی خۆمان ببینینەوە. ئەو زمانەی کە خـــۆی دەرباز کردووە لـــە ڕەنگ و بۆی نەتـــەوە زاڵـــەکان. لە کاتـــی خوێندنەوەی ئەو چیرۆکانە هەســـت دەکـــەی ماڵێکە بە گەورەیـــی زمانی نەتەوەیەکـــی داگیرکراو کـــە ڕاوچـــی و داگیرکەری لەوێـــدا وەدەر ناوە و مامۆســـتا ئـــاوات وتەنی «خاوەنی ئەو

خاسەکەوەیش هەر دەڵێ/ ڕاوچی دەبێ لەم کەژ و کێوە هەڵێ»، خاوەنی ئەو چیرۆکانە، ڕاوچییە زمانییەکانی وەدەرناوە و هەناسەی سەربەستی و ئازادی و ڕزگاری، لە جەستەی زمانێکی بە تەواوی کوردیدا هەڵدەمژێت. گێڕانەوەی تاهیر حامیدی لە هەر هەمووی ئەو چیرۆکانەدا نیشانکەردی ڕزگاریی زمان و هۆشیاریی مرۆڤی کوردە و هەروەها نیشانەی ئاگایی و زاڵیەتییەکی مێژووییە بەسەر زمانی کوردیدا. خوێنەر بە شێوەیەک لە شێوەکان ئەو هۆشیارییە زمانییە لە هەمبەر زمانی سەردەستدا لە هەر هەموو چیرۆکەکاندا دەبینێت.

دارێژان و تێمی تەواوی چیرۆکەکان لە ڕووداوە ئاساییەکانی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤی کورد بە تایبەت کوردی ڕۆژهەڵاتی وەرگیراوە، وەکوو (لە چیرۆکی خوێندن بە کاتی جەهەندەم)دا دەیبینین، هەتا تراژێدیای کوشتن و برینی مرۆڤی کورد (لە چیرۆکی هاواڵدوانە) و تاراندن و دەرکردنی مرۆڤی کورد لەسەر باوەڕ بە کوردبوون و هەوڵدان بۆ ڕزگاری و کێشانی زەجر و هەژاری و دەرکردن و تاراندن لەسەر ئەو بیروڕا نەتەوەخوازییە (لە چیرۆکی خانوو)، هەر هەموویان خانوویەکە کە تێیدا زمانی کوردی بەوپەڕی پاراوی و ڕەوانبێژییەوە بووەتە مەکۆی هەناسەی ئازادی. فۆرمی زمان ئەوندە سەربەست و ئازادە، تۆ هەست دەکەی مرۆڤێکە و لە بەند و زیندان ڕزگاری هەتاهەتاییی هاتووە و شەقەی باڵی سەربەستی لێدەدات. وێنەسازی بە ئیماژگەلێکی یەکسەر کوردانە ماڵی بوونی کوردانەی ئەوندەی دیکە ڕازاندووەتەوە. بۆ وێنە ئەو کاتەی لە زمانی گێڕەرەوەدا لە چیرۆکی «هاواڵدوانە» کە کەسایەتییە سەرەکییەکان لەفەوجووتن و لە زکی دایکیاندان و دایکیان بێزووی بە بەفری کوێستان گرتووە، دەبیستین کە بابی بە سواری قاتر بردوویەتی بۆ ئەو کوێستانە بەرزانە، ئینجا ببینن ئەوپەڕی وێنەسازی لەم ڕستانەدا «دایکم هەر هەوەڵ قوم لە بەفر و دۆشاوەکەی خوارد، ئۆخژنێ لە گیانی گەڕا. هێورییەکی سپی سپی سپی. فێنکاییەکەی دای لە بنی دڵمان. ئێستا جوان هەستی پێ دەکەم، سەیر داچڵەکاین، سەرمان لە کۆشی یەکدا بوو کە بە هێز و قەوەت لە خۆمان نەوی هەستینە سەرپێ. دایکم یەک بە خۆی بەو کوێستانەدا هاواری کرد: ‹ئەوە شێرەکۆرەکانم دەیانەوێ هەستنە سەر پێ.›» وەسف و وێنەسازییەک بەوپەڕی جوانییەوە. ئەو شێرە کوڕانەی وا لەفەوجووتن و بە بەفری کوێستانی کوردستان هەڵساونەتە سەر پێ، دوواتر هەر دووکیان لە ڕێگەی نەتەوەکەیاندا شەهید دەکرێن. بە بەفری کوێستانی پاک و خاوێن بێزوویان کردووە، سەر بۆ داگیرکەری پیس دانانەوێنن. دەبێ بیخوێنیتەوە ئەو چیرۆکە تا بزانیت شەپۆلی زەین و سیلەنیگای گێڕەرەوە چۆن ناوەرۆکێکی بە هێزوپێز لە فۆرمێکی ئەدەبیی شاز و کەموێنەدا وێنا دەکات و دەیگێڕێتەوە، بە جۆرێک کە یەک چرکەسات حەز ناکەی لەو چیرۆکە دابیڕیت تاوەکوو بزانیت بە چ ئەنجامێک کۆتاییی دێت.

یەکێک لەو پنتە بنەڕەتییانەی کە ڕووی باڵادەستیی ناوەرۆکی لە هەمووی ئەم کۆمەڵە چیرۆکەدا هەیە، ماکی بیرێکی نەتەوەخوازانەیە (بە ڕەنگ و بۆی دژە کۆلۆنیالیستییەوە) کە بە شێوازی جۆراوجۆر لە کۆدەقەکانی ئەم گێڕانەوەیەدا ڕەنگی داوەتەوە. دیارە شیکاری و لێکۆڵینەوەی چەمکگەلێکی وەک (من/ ئەوی دیکە) یان (ناوەند/ پەراوێز) لە خوێندنەوە پاش کۆلۆنیالیستیەکاندا گرینگییەکی تایبەتیان هەیە. لەم کۆمەڵە چیرۆکەیشدا و لە چەند جێگەدا ئەو سنووردانانی نێوان من و ئەوی دیکە یان ئێمە و ئەوانی

دیکــە دەبیندرێــت. بۆ وێنە لــە چیرۆکی «خانوو»دا کاتێک ئەو مامۆســتایە لەســەر بیری ناسیۆنالیســتی لە کار دەردەکرێت و بۆ بەدەستهێنانی بژێوی ژیانی ڕوو لە تاران دەکات، ئاوا هەســتی نامۆیی و سنووردادانانی خۆی لەگەڵ نەتەوەی باڵادەست و ناوەندی، کە لێــرەدا فارس بێت، دەردەبڕێت: «حەیف نەبێــت خاک و نیشــتمانی خــۆت بەجێ بهێڵێــت و بیی پاشــاخوری ئــەم غەوارانە بڕێژی؟... لە خۆوە نەیانکوتووە «بەرد لە جێی خۆی قورسە»». هەر لە شوێن و شاری خۆت بترازێــی ئیتر ئەوە نیت وا هەیت. ئەوە نابی وا بووی. ئەوانــەی وا تۆ دەیزانی و بەوانەوە بە گەورەیی و ناسیاوی گەیشتووی بە کاری خەڵکی ئەوێ نایێ، قەت ئەوان زانستەکانی تۆیان ناوێ...»(هاوالدوانە: ٤٦) وشەکان لەم کۆرستەیەدا بە باشی سنووری نێوان ئێمەی کورد و ئەوانی دیکەی تارانی- فارسی نیشان دەدەن، خاک و نیشتمانی خۆت لە بەرانبەر ئەوانــی دیکەی غەوارە و بێگانــەدا. زانینی تــۆ و زانینی ئەوان و زۆر شــتی دیکە کە سنووری نێوان ڕۆژهەڵاتییەکی داگیرکراو و پەراوێزخراو لەگــەڵ ئەوانی دیکەی ناوەند، کــە تــاران هێمایە بــۆ ئــەو داگیرکارییە، دەنوێنێتەوە.

هەروەهــا کــە ئاماژەی پێ کــرا بیری ناسیۆنالیســتی، موتیڤی باڵادەســتی هەیە لە زۆرینەی چیرۆکەکانــدا، بۆ وێنە کاتێک دەقاوێــزان دەکات لەگــەڵ ئەو شــاعیرە کلاســیکییانە، بە تایبــەت «حاجی قادر» و «مەلای گــەورە» بانگەشــە دەکات. حاجی کە لــە دوای «خانی» بە یەکێک لە کوچکە بنەڕەتییەکانــی بیــری ناسیۆنالیســتی لە ئەژمــار دەدرێت، بە پێشــوازی ئــەو ماڵە کوردانەوە دێت کــە «مەحوی» و «مەولەوی تاوەگۆزی»یش لێرەدا بانگەشــە کراون. ئەو کاتە کە شــێعرێکی عەبدووڵا پەشــێو لە چیرۆکی «ماڵاوایی لە خولەکی ئاخردا» نەقڵ دەکات و لە زمانی پەشــێوەوە بانگی حاجی قادر و مەلای گەورە[٦] دەکات:

بنوو، هاوڕێم!/ لە هیچ مەپرسە! / ڕەشانگ و تاپۆیەکانــی ئەو دیــو پەنجەرە/ ئەو دار و درەختانــەن کە حاجی قادر لە ســێبەریان سەرخەوی دەشکاند/ و ئەو ژاوەژاو و دەنگە دەنگانەش/ ئارێبابــە[٧]ی فەقێکانی مەلای گەورەن...

(هەمان، ل: ٢٠)

لێــرەدا حاجی قادرێک بانگەشــە دەکرێت کــە لە نەریتــی ئەدەبی کوردیدا ســەر بە قوتابخانەی تەنویرە و بیــری نەتەوەخوازی لە ماکە سەرەکییەکانی ئەو ڕۆشنگەرییەیە. حاجی لە ماڵێکــی کوردانە لەم چیرۆکانەدا بانگەشــە کراوە کــە نەک هــەر دەتوانێت ســەرخەوی بشــکێنێت و مانــدووی بحەســێتەوە، بەڵکوو بە دەنگێکی بڵیند و بەوپەڕی هۆشــیارییەوە تەنانەت لە مەدحی خــودادا بڵێــت: «مەعلوومــە بۆچی حاجی مەدحــت دەکا بە کوردی/ تا کەس نەڵێ بە کوردی نەکراوە مەدحــی باری». حاجییش بە پێشــوازی ئەو ماڵە کوردانەیەوە دەچێت کە لە ئیمپریالیزمی زمانــی ئازاد کراوە. بە دیتنی ئــەو ماڵە کوردانەیە بۆ بوونی مرۆڤی کورد کە ڕەنگ و بــۆی بیانیی داگیرکەری تێــدا نەماوە، ئیتر کــەس ناڵێت «جێم نییە تیا بسرەوەم خاکم بەسەر بێ لانە خۆم» ئەوا خانوویەک و جێگەیەک ساز کراوە تا لەوێدا بەبێ هەژموونی زمانی نەتەوەی باڵادەســت، خۆت بیت و خۆت، تەنیا لەگەڵ گێڕانەوەی ڕەنجەکانت.

لەلایەکــی دیکەوە یاســاغ بوونی بیری ناسیۆنالیستی بە شــێوەیەکی کەم وێنە لە کۆرستەیەکدا لە چیرۆکی «خوێندن بە کاتی جەهەنــدەم» دا نمایش کراوە. «بە خەتێکی پان و ناخۆش لەســەر دیــواری بەرانبەر بە

تەختەی پۆلەکەی خۆتان نووسرابوو بژی نیشتمان... ئەو شەوە تا درەنگان نەخەوتبوو و نیشتمانەکەی سڕیبۆوە. خاڵی نوونەکانی ئەمسەر و ئەوسەری نیشتمانەکەت وەک چاوێکی ڕێژراو کێشابۆوە... ناسر بە دەم پاک کردنەوە و ڕەنگ‌کردنی دیوارەکەوە پێدەکەنی و دەیکوت: «زوو پاکی نەکەمەوە سبحەینێ نیشتمان چاو لە قوتابییەکان دادەگرێت!» (هەمان، ل: ١٣١) لەو چەن ڕستەیەدا ئیماژی نیشتمان و یاساغ بوونی بەدەس داگیرکەر، بە شێوازێکی زۆر ئەدیبانە لە گێڕانەوەیەکی زۆر وەستایانەدا نواندراوەتە. ئەمسەر و ئەوسەری نیشتمان هێمایە بۆ نیشتمانێکی گەورەی لەت‌نەکراو کە بەکرێگیراوەکانی سیستەم دەیانهەوێت لە مێشک و زەیندا پاکی بکەنەوە، بەڵام سەد مەخابن، نیشتمان ئەو خۆشەویستەیە کە کەس ناتوانێت خۆشەویستیی ئەو لە مێشک و زەینی خەڵک بسڕێتەوە و نەهێڵێت چاوی خۆشەویستی لە خەڵک داگرێت. «ناسر» و کەسانێکی وەک ئەو کە هێمایە بۆ هاوکاری کۆلۆنیالیزم و کەسایەتیی «قرە» لە ڕۆمانی سێیانەکانی[٨] ئەلجەزایری محەمەد دیب و بە تایبەت ڕۆمانی ئاگرمان بیر دەخاتەوە کە شەوانە بە دزییەوە مەزرای خەڵکی ئاگر تێ بەردەدا تا بیانوو بدات بە دەستی هێزە داگیرکەرەکانەوە بۆ تێکشکانی مان‌گرتنی مەدەنیی جووتیارانی ئەو ناوچەیە. (باغجری، ١٣٩٩: ٩٠) دیارە کۆلۆنیالیزم بەردەوام بەشێک لە خەڵک بە هێزی زێڕ و زۆر و تەزویر بۆ تێکشکاندنی هەر چەشنە جووڵانەوەیەکی ئەو خەڵکە بە کرێ دەگرێت و لە خۆیان بۆ سەرکوتی خۆیان کەڵک وەردەگرێت. لێرەیشدا ناسر ئەو ڕۆڵە دەنوێنێت و کاری سڕینەوەی هێمای نیشتمانە.

دەبینین لەو کورستەیەدا چلۆن فۆرمێکی زمانی بە میتافۆرگەلێکی واتادار لە دیالێکتیک، لەگەڵ ناوەرۆکێکی واتادار و واتادەر بە ژیانی خەڵک، واتە نیشتمانپەروەری کۆ دەبنەوە تا دەقێکی وەها بخولقێنن. کاتێ کە نیشتمان دەبێت بە مەعشووق، دەتوانێت ببێت بەو شتەی شێخی نوورسی ناوی دەنێت «ناسیۆنالیزمی ئەرێنی». لە ناسیۆنالیزمی ئەرێنیدا مرۆڤ کە نیشتمان و وڵاتی وەک خۆشەویستی خۆی خۆش دەوێت، لە دەردی خۆپەرەستی و خێڵ‌پەرەستی هەرزە و سەرچڵ ڕزگاری دەبێت و پاکژی و بەرزەجێیی ئاکاری پەیدا دەکات.

کەرەستەی بنەڕەتیی ئەو خانووە بۆ ڕۆحی مرۆڤی کورد، زمانێکی دەربازبوو و ئازادکراو لە بەند و دیلییە. ئەگەر نەتەوەی باڵادەست زمانی خۆی دەسەپێنێت و ئەمە یەکێک لە ماکەکانی کۆلۆنیالیزمی ناوەکییە، ئەوا بەرگری لە زمان و ڕۆنانی خانوویەکی زمانی کوردانە دەبێت بە کردەی ئانتی کۆلۆنیالیزم، کە «تاهیر حامیدی» بە زمانێکی کوردانە، بەشداریی لەم بەگژاچوونەدا کردووە. تۆ دەڵێیت وەیشوومەی تۆقێنەری سێبەری زمانی فارسی بە گشتی وەلانراوە و بۆ خۆتی و خانوویەکی بە کەرەستەی زمانێکی پاراو و ڕەوان کە لەویادا خۆت، جیهان، ڕەنج، هێز و هەر وەها کەمایەسییەکانت دەبینییەوە. فۆرمی زمان لە لێکچوواندنە کەموێنەکانیدا کە زۆر جار زمانێکی میتافۆریکە بیر و مێشک ڕادەکێشێت و ناتوانیت نەڵێیت کە زمانێکی تەواو کوردانە بە ڕەوانبێژییەکی پرۆڤێشناڵ گەمارۆی نەداوم، بۆ وێنە کاتێک ماندوویی خۆی لە بورۆکراسی و ئەمەلاو ئەولا پێ کردنیان بۆ خانووسازکردن وەسف دەکات دەڵێت: «دوو مانگ من کارم دیواودیو کردن و هەڵاتن لەم بەش بۆ ئەو بەش بوو... وەکوو گای گەرچەکخواردوویان لێ کردبووم.» (هاواڵدوانە: ٥٠) یان کاتێک حاڵی «ئامە»ی بەتەنیاکەوتوو لە چیرۆکی «تەشەنادا» وەسف دەکات ئاوا دەنووسێت: «ئامە شەوانێکی زۆر

پشتەوقەفار هەناسەی هەڵدەدایە نێو دیوی تەنیاییان و بیری لەو ڕۆژە دەکردەوە وا کاکەمەمی خۆشراوێژ، هەناسە بە تینەکانی خۆی تێکەڵی وشکەڵانی ماڵەکەی ئەمان بکردایێ» (هەمان: ٦٧) یان «ئامەی هەورگەر، لە مەودای هەڵهاتنی قوری تەنوورەکانیدا بووکە قورینەی یادی بەشوێنداهاتنەوەی مەمۆی بەسەر تاق و ڕەفحەکانەوە دەپێژا». (هەمان: ٧٣) یان کاتێک لە چیرۆکی هاوالدوانە، گێڕەرەوە دەپرسێت: «ئێمە بۆ ئەونە دەنگی ئاومان خۆش دەویست؟ بۆ وا هۆگری خورەی ئاوی چۆمەکەی بەر مووچە و مەزراکەی خۆمان ببووین؟ تازە تێدەگەم کە بەفراو ئێمەی گەورە کردووە.» دایکی بێزووی بە بەفراو کردووە، جا ئێنجا وەسفی دەکات کە چۆن بابی، دایکی بەو هاوینە دەبات بۆ کوێستانەکانی پشتی ناودێ و «لەمەودای ڕۆیشتنیاندا وەک سەرەتی لاوی و دڵدارییان، تیر پێکەوە قسەیان کردبوو و...» یان لە درێژەدا کە دایکی بوخچەی دڵی لەو کوێستانەدا بۆ باوکی دەکاتەوە. (هەمان: ٨١ و٨٢) ئیتر دەبێ پاشماوەی دەقەکە خۆت بیخوێنیتەوە تا چێژێکی کوردانە و عاشقانە دەروونت دابیسێنێت. زمانی ئالیگۆریک و زۆر جاران میتافۆریک لە وەسفی حاڵەتی کەسایەتییەکاندا و هەروەها لە وەسفی ڕووداوەکاندا، هێزێکی هونەریی تایبەتی بەخشیوە بە زمانی گێڕانەوەی ئەم چیرۆکانە.

هەروەها کە دەزانین لە بەرانبەر هەر هەژمۆنی، ئانتی هەژمۆنی و لە بەرانبەر هەر داگیرکەرییەکدا کە تێکەڵ بە سووکایەتی و بەکەمزانین و پەراوێز خستن و تاراندن بێت، هێزێکی بەرگری و بەرخۆدانیش دێتە گۆڕێ. بەو شێوەیەی کە ئاماژەمان پێ کرد، لە بەرانبەر داگیرکەریی زمانی فارسی و عەربی و تورکیدا، داکۆکی لەسەر مافی زمانی وەکوو ئانتی هەژمۆنی لە لایەن نەتەوەی کوردەوە هاتووەتە مەیدان و بەتایبەت ئەو بەرگرییە لە ڕۆژهەڵات زۆر بەهێزتر وەگەڕ کەوتووە. دیارە هەروەها کە هانا ئارێنت ئاماژەی پێ داوە: «کاتێک وەک جوولەکە هێرشت دەکرێتە سەر، پێویستە وەک جوولەکەیەکیش داکۆکی لە خۆت بکەیت، نەک وەکوو ئەڵمانییەک، یان وەکوو هاووڵاتییەکی گەردوونی، یان وەکوو داکۆکیکەری مافەکانی مرۆڤ». جاری وایە لەهەمبەر سووکایەتی کردنی ئەوی دیکەدا بەتایبەت نەتەوەی سەردەستی نازیستیانە، چیتر زمانی دیموکراسی کاریگەریی نامێنێت، دەبێت وەک ئەو وێنەیەی کە گێڕەرەوە لە چیرۆکی «ماڵئاوایی لە خولەکی ئاخردا» دەیخاتە بەردەست، لەگەڵ ئەویترەکە مامەڵە بکەیت، ئەو کاتەی داگیرکەر ئیهانەتت پێ دەکات و بە بچوکت دەزانێت، لە وێنەی کەللەسەرەکەی زێنۆدین زەیدانی یاریزانی فەرانسەوی ڕەنگ دەداتەوە کە لە سەر سینگی یاریزانی ئیتالیایی نیشت. «یاریزانە مەزنەکە بە هێز و قەوەتی خۆی ڕازایەوە و هەتا هێزی بوو سەرێکی سرەواندە تەختی سینگی ئەوی دیکە و وەکوو مەیتێکی بێکەس، تخێڵی عەرزی کرد! سەری داخست و ئارەقەی نێوچاوانی بە قامکە کەڵەی دەستی سڕی، خۆی ساز کرد بۆ بینینی ئەو کارتە سوورەی ناوبژیکەرەکان کە بە بێ زمانی خۆیان پێیان دەکووت: نزیک بە دوو دەیە خۆت ڕاگرت و نەتتوانی کەمتر لە چەند چرکە بەرگەی ئەو تۆمەتە بگری؟! یاریزانی مەزن، بێئاگا لە چاوە دەرپەڕیوەکان، مەیدانی بەجێ هێشت، ئاوری نەدایەوە، خۆی گێل کرد، بە نێو کەف و کوڵی فیکە و هەڵچووندا ڕێی بۆ خۆی کردەوە و خۆی وەدەرنا...» (هەمان: ١٦) جا کە داگیرکەری فاشیست کە ڕەگەزی خۆی لە تۆ بە گەورەتر و پاکتر و هەزار توڕەهاتی ساختەیی وا بزانێت، تۆ چۆن دەبێت بەرگری لە خۆت بکەیت. ئاخر دیموکراسی

بۆ کەسێکە ڕاقەی بۆ دیمۆس بەرابەرخوازانە بێت نەک فاشیستیانە و هەر بۆ ڕەگەزی خۆی، دیارە پەرچەکردار بەو هەمووە سووکایەتییە و داشکاندنی ئەوی دیکە، ئەوەیە وەک ئەو یاریزانە مەزنە لە دوایین ساتەکانی ژیانیشدا بێت، ئیتر بە کەللەی سەر لە عەرزت دەدەن و دوای ئەوە هەرچی ڕوو بدات ئیدی لە دەستی تۆ و ئاپاراتووس و کاسەلێسەکانی تۆ دەردەچێت و زەویی یاری دەکەوێتە دەستی ئەوی دیکەی داگیرکراو.

بە گشتی و هەروەها کە لە ڕستەی دەسپێکی نووسینەکەدا ئاماژەم پێ داوە، کاتێک ئەم کۆمەڵە چیرۆکەی تاهیر حامیدی دەخوێنیتەوە، هەر لە دوورەوە و بە بزەوە دەڵێیت: خەبەر خۆشە! خوێنەر دەگەشێتەوە و شەکری بزە گنج و لۆچی نێو چاوی دەسڕێتەوە. شەکری بزەی ئەو شتەی، هایدگێر ناوی دەنێت «ماڵی بووون» کە زمانێکی کوردانەیە و لەم چیرۆکانەدا بە جوانی ڕازاوەتەوە و خۆت لەو ماڵەدا دەبینی کە ساڵەهای ساڵ داگیرکراوە. جا چۆن هەر وەک ئەوەی خاوەن ماڵێک کە ماڵەکەی داگیر کراوە و لێی زەوت کراوە، بە هەوڵ و تێکۆشانی تاقەتپڕووکێنەوە[٩]، ئەو ماڵەی دەستێنێتەوە و هەستێکی شادمانی دایدەگرێت و ڕۆحی ئۆقرە دەگرێت، ئاوەهایش لەم کۆمەڵە چیرۆکەدا خانوویەک «بۆ بوونی مرۆڤی کورد» بنیات نراوە کە کاتێک دەچینە ناو ئەو خانووە، هەست دەکەین ماڵی خۆمانە و بە دڵی خۆمان سازمان کردووە. تا ئەو جێگەیەی کە هەست دەکرێت ڕزگار بووین، هۆشیاریمان بۆ خۆمانە و لە خزمەتی ئەوی دیکەدا ناکەوێتە گەڕ. دیارە جەختکردن لەسەر سازدانی ماڵی بوونی کوردی بە واتای ئەوە نییە لە ماڵی عەقڵ و دیموکراسیی گەلانی دیکە کەڵک وەرناگرین، بەڵام تا کاتێک ماڵمان داگیر کراوە و بوون و زمانمان پەراوێزخراوە قسە لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەوی دیکە تا ئاستێکی زۆر بێواتایە. بە وتەی «ئەمیلکار کابرال» کە دەڵێت: «بەر لە پێکەوەژیان، دەبێت بوونمان هەبێت»، ئەم کارە ڕاست ئەو شتەیە وا هەوڵ و تەقەلای بۆ دەدەین. کابرال لەگەڵ نەتەوەخوازی هاودەنگە و لە فەرهەنگە مۆدێرنەکان و فەرهەنگەکانی پێش لە ئێستعمار، ئەو شتەی بەکەڵک و ڕزگارکەرە هەڵیدەبژێرێت و بە چەشنێکی داهێنەرانە لێکیان دەهاڵێنێت. زۆر بە سادەیی پێمان دەڵێ: ماڵوێران تۆ کە ماڵت نییە، زۆر شتی دیکەی مرۆڤایەتییشت نییە، کەرامەتت نییە و ئەسڵەن تۆ مرۆڤ نیت و لە ئاستی مندا نیت تا دانوستانت لەگەڵ بکەم. بۆیە لەم چیرۆکانەدا ئیماژی ماڵی کوردی بە باشی وێنا دەکرێت و زمانێکی سەربەخۆ و ئاگاییەکی سەربەخۆ پەلکێشمان دەکات بۆ سەربەخۆ بوون لە زۆرێک لە بوارەکانی دیکەدا. ئەم خانووە کوردییەی کە بە زمانێکی پاراو و ڕەوان نەخشێنراوە، بانگەشەمان دەکات بۆ یەکەم هەنگاو، ئەویش ڕزگاری و ئازادیی زمانی کە بەرگرییەکی زۆر بنەڕەتییە لەهەمبەر ئەوی دیکەدا و تاهیر حامیدی زۆر وەستایانە بە خەزێنەی زمانێکەوە بە کاری هێناوە کە جودا لە زەوقێکی زمانیی تایبەت، داهاتی ساڵەهای ساڵ خوێندنەوە و کەڵەکەبوونی ئەو گەنجانەیە کە بۆ خۆی دۆزیویەتەوە و لە خەزێنەی زمانی وەستایانەی خۆیدا دەیخاتە بەردەستی خوێنەر. کەوایە لێرەدا دەتوانین بڵێین یەک نەتەوە، یەک زمان[١٠]، یەک چیرۆک و یەک زمان، یەک زمان و یەک جیهان و یەک جیهان و یەک بوون.

بەڵام دیوی ئەودیوی ئەو شادمانی و سەرخۆشییەی کە خوێنەر لە ڕووبەڕووبوونەوەی زمانێکی کوردانە و ڕەسەن کە ڕەنگی داگیرکراوی پێوە نەماوە، دایدەگرێت، لەو ڕستەی دووهەمەدا کە لە چیرۆکی هاواڵدوانە وەرگیراوە نیشان

دەدرێت: «ئەو هاوارە رزگار ئەکەم هەتا لە دەشت و دەردا دەنگ بداتەوە: «هاواڵدوانەی گیانم، بەجێم مەهێڵە. مەودای ڕێگای بێ تۆیی ئەستەمە و پڕ لە سەخڵەتە. بە ئێشی زامی سەرسینگم قەسەمە وا دیلیی ڕۆیشتنی تۆ کردوویەتە جیرانی دڵم، سوێندت دەدەم! بێ من مەڕۆ. خۆت لە بیرتە بڕیاری ڕۆیشتنی دوو قۆڵیمان دابوو!» لەم ڕستەیەدا، لەگەڵ هاوار لە دەرد و ڕەنجێکی نەبڕاوە ڕووبەڕووین. بە ڕای من تاهیر حامیدی بە دروستی سەرناوی ئەو چیرۆکەی هەڵبژاردووە بۆ کۆی چیرۆکەکانی. هەم لە باری فۆرمی ئەدەبییەوە و هەم لە بواری نواندنەوەی بیرێکی قووڵ کە دەربڕی ڕەنجێکی بەلێشاو و لەرادەبەدەر لەسەر مرۆڤی کوردە. ئەم چیرۆکە بە پێوەرەکانی جوانیناسانە لە لووتکەی جوانیدایە. ئەگەر بمهەوێت لەم بەشەدا لە چەمکێکی تیۆریک بۆ خوێندنەوەیەکی پێکهاتەخوازانە لەم کۆمەڵە چیرۆکە کەڵک وەرگرم، ئەوا چەمکی دوانە دژبەرەکان[١١]ی پێکهاتەخوازەکان دەهێنمە ئاراوە. ئەوان پێیان وایە پێکهاتەی هەر دەقێک، دوانەی دژبەرێک چێی دەکات کە تەواوی سیستەمی ئەو دەقە بە شێوەیەک گرێ دراوەتەوە بەو دوانە دژبەرە. ئەگەر بمانهەوێت ئەو دوانە دژبەرە بۆ نزیکبوونەوە لە پێکهاتەی ئەم چیرۆکانە بخەینە بەر دەست، لێرەشدا دوانەی داگیرکەر و داگیرکراو یان کۆلۆنیکەر و کۆلۆنیاکراو، دەتوانێت نزیکمان بکاتەوە لە ناوەرۆکی بنەڕەتیی ئەم کۆمەڵە چیرۆکە. لایەنێک لەو دوانە دژبەرە، داگیرکەرێکی نائاشکرایە کە چی بەڵایە بەسەر مرۆڤی داگیرکراوی دەهێنێت، دەیکوژێت، دەری دەکات، دەیتارێنێت، دامودەزگای میلیتاری[١٢] نەوەک لە پانتای گشتیدا بەڵکوو لە دەزگای پەروەردەشدا زۆر بەربڵاو و بە زەبروزەنگی بەرفراوانەوە دادەمەزرێنێت و یان وەک زیندانیی سەرانسەربین، بەردەوام دەزگای ئەمنی و چاودێرییەکان لێپرسینەوەی لێ دەکەن و بەو شێوەیە، کۆنترۆڵی دەکەن و ئازادیی لێ زەوت دەکەن. لایەنەکەی دیکە داگیرکراوێکی زەنجیر لە ملە کە چی بەڵایە بەسەری دێت و هەر هەوڵیەتی ئەو لیباسی نەنگینی ئیستعمار و داگیرکراوەییە لە خۆی دامالێت. دەرد و ڕەنجی مرۆڤی داگیرکراو لە ژێر پێستی هەموو چیرۆکەکاندا ئاه و ناڵەی ناوەرۆکێکی ڕەنجاوی لێ دەبیتەوە. ئەڵقەی واتاییی پەیوەندیدار بەو ڕەنجە بەلێشاوە کە لە هەموو چیرۆکەکاندا ڕەنگ دەداتەوە، هەژاری و فەقیری و بگرە تا دەرکردن لە کار و ئیشی مامۆستایان، تا کەوتنە بەر ئەشکەنجە و ئازاری دامەزراوە ئەمنی و میلیتارییەکان، تا شەهید بوونی یەکێک لە هاواڵدوانەکان لە شەڕ لەگەڵ داگیرکەردا و هەروەها نەخۆش کەوتن و دواتر شەهیدبوونی ئەوی دیکە کە بەرپرسێکی ئەمنیی داگیرکەر سەندەڵییەک دەداتە بە پەراسوویدا و بە مست و لەقە تێی بەردەبێت، ئەو شکاندنەی پەراسووەی هەمان و لە دوای ئازاد بوون لە زیندان، مەرگی لە ئەسەر ئەو زامە و پەیوەست بوون بە برا شەهیدەکەی هەمان. ئەگەر خوێنەر بە خوێندنەوەی ڕۆمانی کۆلارەی خالید حسێنی کە ژیانی دوو مێرمناڵی ئەفغانی لە گەڕەکێکی کابولدا دەکات بە هەوێنی ڕۆمانێک کە هەر کەس بیخوێنێتەوە فرمێسکیان بۆ دەڕێژێت، گومانم نییە لەوە کە گێڕانەوەی تاهیر حامیدی لە چیرۆکی هاواڵدوانە و بەسەرهاتی تراژیکی ئەو لفەوجووتە، بە خوڕ فرمێسک لە چاوی خوێنەر دادەبارێنێت چونکە چیرۆکی هەزاران شەهیدی وای لە پێش چاو بۆ وێنا دەکرێت.

ئەڵقەیەکی واتاییی دیکە کە لە سووری داگیرکراودا دەسووڕێتەوە، ئەڵقەی واتاییی بەرخۆدان و بیری نەتەوایەتییە کە لەگەڵ

ئەو ئەڵقەی ڕەنج و پەژارەیەدا لەگەردایە، ئەویش بریتییە لە ئەڵقەی مامۆستا و کتێب و خوێندن و ئاگایی و ماف. لە زۆرینەی چیرۆکەکاندا مامۆستای کتێبخوێنی هۆشیار و نەتەوەخواز ڕۆڵ دەنوێنێت و ئەڵقەی واتایی داگیرکراوی لەهەمبەر داگیرکەردا ڕەنگرێژ دەکات و وزەی بەرگری لە نەتەوە لە ڕێگەی کتێب و ئاگاییەوە وەگەر دەخات. ڕێک وەک «عومەر» ئەو مامۆستایەی کە لە ڕۆمانی الحریقدا، مامۆستای زمانی فەرانسییە و لە قسە کردن بە زمانی فەرانسەوی خۆی دەبوێرێت و بۆ گەشەی زمانی عەرەبی، بە زمانی عەرەبی وانە دەڵێتەوە. (الدیب،۲۰۰۷: ۲۳۴)

ڕەنجێک کە داگیرکەر بەسەر ڕۆح و دەروونی مرۆڤی داگیرکراودا دەیهێنێت لە ئەو نامۆیی و هەستی داگیرکراوییە لە چیرۆکی «سمۆرە»دا بە تایبەت لە وانەی ڕاهێنانی بەرگریدا[۱۳] (آمادگی دفاعی) کە بۆ هەموو ڕۆژهەڵاتییەک هەستێکی ناخۆشی داگیرکراوبوون بە قوتابییان دەبەخشێت، ئاوا ئەو سنووردانانە لەگەڵ هێزی سەپێنراوی داگیرکەردا وێنا دەکرێت، کاتێک کە ئەو قوتابییە لە وانەی ڕاهێنانی بەرگریدا ڕەنگەکانی پەرچەمی داگیرکەر نازانێت و چۆن زەجری قوتابییە بندەستەکە لەژێر هەیمەنەی باندەستیی داگیرکەردا دەگێڕێتەوە: «سەربازەکە بەری پێ گرت. بە فارسی پێی گوت بۆ وا درەنگ هاتووی؟ ڕەحمان دەنگ ناکات و هەر بزە دەیگرێ. لێی دەچێتە پێشێ. ڕەحمان دێنێتەوە لای تەختەکە ڕووبەڕووی ئێمە ڕایدەوەستێنێ. دەڵێ: «پرسیارێکت لێ دەکەم، دەبێ وڵام بدەیتەوە.» کوتی: «ئەگەر بیزانیت ئیزنت پێ دەدەم دانیشی.» ڕەحمان هیچ ناڵێ! تەنیا دەست دەبات بۆ ڕیپۆقەکەی لاچاوی و لێی دەکاتەوە. کورە سەربازەکە گوتی: «پەرچەمی ئێران چەند ڕەنگە؟» ڕەحمان هیچ ناڵێ! دووبارەی دەکاتەوە. ڕەحمان تەمیشای ئێمە دەکات! کەسمان ناوێرین هیچ بڵێین. سەربازەکە لەسەر لاقێکی دادەنیشێت و بە لاقەکەی تری دەدات بە ژێر پای ڕەحماندا. ڕەحمان وەکوو دیوارێکی شەقاربردوو بە عەرزدا دەکەوێت... دەسی نابینم هێندە توند مشتەکان حەواڵەی سەر دڵی ڕەحمان دەکات. ڕەحمان پشتەوقەفار، چاو لە بنمیچەکەیە. ئەمە ئەوەڵ جارە دەنگی دەبیسم. بانگ هەڵدەدات. دەنگێکی گڕ دەگری. دەگری و دەگری. چاوم لە چاویەتی. لەو دیوی بنمیچەکە دەڕوانێ. هیچمان ناوێرین بجووڵێین. ناوێرین متەقیش بکەین. ورتەمان لەبەر نایە. زۆرم بەزەیی بە ڕەحماندا دێ. لە سەڵای گریانی ڕەحمان منیش دڵم پڕ دەبێ!» (هاواڵدوانە: ۱۸۵و ۱۸۶) ئەوە نموونەیەک لەهەزاران زەجر و عەزابێکە کە ئاپاڕاتووسەکانی نەتەوەی داگیرکەر بەسەر کورددا سەپاندوویانە و کۆیادەوەریی ئێمە پڕە لە بیرەوەریی پۆستاڵی داگیرکەر. ئەمە یەک لە ملیۆن ڕەنجێکە کە لە کۆیادەوەریی مرۆڤی کورددا چەقاوە و لە بیر ناچێتەوە.

ئەگەر سەرناوی ئەم نووسینە پەردە لە ڕەنجێکی یەکجار زۆر و زەبەلاح هەڵدەداتەوە و ئەو ڕەنجە لە بازنەیەکی گەورەدا گرێدراوە بە ڕەنجی مرۆڤی کورد و ئەوەی کە ڕۆح و ڕەوان و نیشتمانی داگیرکراوە، لە بازنەیەکی چووکەتردا ڕەنجی تاکەکەسیی مرۆڤی کوردیش بە تایبەت ژنان نواندراوەتەوە. لە چیرۆکی «گرێپووچکەدا» کە ڕووبەڕووی ترازێدیای زۆر ناخۆش و جەرگبڕی مناڵکوژی دەبینەوە، دەکرێت بە شێوازگەلێکی جۆراوجۆر لایەنە نهێنییەکانی ئەم چیرۆکە بخوێندرێتەوە و لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت. دەکرێت لە سۆنگەنیگای دەروونناسانە و کۆمەڵناسانە و... توێژێک لە توێژەکانی ئەو دەقە هەڵبدرێتەوە. ئەوەی کە ئەو دایکە وا لە دەست جەزرەبە و هەڵسوکەوتی ناشیرینی

مێردەکەی ڕۆح و ڕەوانی وێران بووە و بۆ ڕزگاربوونی لەدەستی مێردەکەی دەستی بەسراوەتەوە و دیل و زنجیر کراوە و هۆکاری قەبوولکردنی ئەو کۆیلایەتییە دەگەڕێتەوە بۆ کۆرپە شیرینەکەیان. کۆرپەکەیان «سەما» ناهێڵێت ڕزگاری بێت لەدەس ئەو مێردە دێوەزمەیە و بەردەوام خۆشەویستیی ئەو کۆرپەیە لەمپەرێکی لە هەمبەر ئەو ژنەدا داناوە کە نەڕوات و ژیان لەگەڵ مێردە دێوئاساکەی کۆتایی پێ نەهێنێت، لە ئاکامدا و لە دوای ململانێ و مشتومڕێکی زۆری دەروونی لەگەڵ خۆی، بۆ ڕزگاربوونی لەو مێردە وەیشوومەیەی، دەست دەداتە کوشتنی کۆرپەکەی و بەو زمانە پاراوەی کە نووسەر دەیگێڕێتەوە و وێنای دەکات کلیلی ڕزگاریی خۆی لەو ژیانە تاریکستانە دەکار دەهێنێت. زمانی نووسەر لە وەسفی ئەو ڕووداوە تراژیکە وەک شەپۆلێک خوێنەر لەگەڵ خۆیدا دەبات و لە جادەی پڕ لە سەخڵەتی ڕەنجی ئەو دایکە وەها میوانی دەکات کە خوێنەرەوە یەک سات نایهەوێت لەو گێڕانەوەیە دوور بکەوێتەوە تا بزانێت لە ئاکامدا چی ڕوو دەدات و چی دێتە پێش و هەنگاو بە هەنگاو لەگەڵ سەختی و ڕەنجەکانی ئەو ژنە ئەویش ڕەنج دەبات و دڵی دەسووتێت. ئەم چیرۆکە و بە تایبەت تراژیدیای مناڵکوژی بۆ ڕزگار بوونی لە دیلی و کۆیلایەتیی دێوی باڵادەست، هەڵگری چەندین خوێندنەوە و بۆچوونی جۆراوجۆری دەروونناسانە و کۆمەڵناسانەیە، بەڵام ئەوەی لێرەدا بۆ من گرینگە و زیدەتر ڕەنگ و دەنگی لە مێشکمدا دەزرینگێتەوە، شوێندانانی سەرکوت و توتالیتاریزمی فاشیستیانە و هەمەلایەنەیە کە دۆخی دیموکراتیک بۆ نەتەوە ژێردەستەکان یاساغ دەکەن و دیارە ئەو دۆخە مێشکپڕووکێنە گورچکبڕە، کاردانەوەی دەبێت لە سەر سیستەمی پیاوسالاری و دووپاتکردنەوەی ئیستیبدادی «ئاغابالاسەر» یان وەک ئەوەی لاکان دەیڵێت: «ئەوی‌تری گەورە» بەسەر بنەماڵەوە و بە تایبەت بەسەر ژنانەوە. لێرەدا جێی خۆیەتی بە یارمەتیی یەکێک لە لقەکانی خوێندنەوەی پاش‌کۆلۆنیالیستی دەق کە زێدەتر لە کارەکانی گایاتری ئێسپیواکدا ڕەنگی داوەتەوە، تیشکێک بخەمە سەر ئەم چیرۆکە. ئێسپیواک لە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا بە تایبەت لە ئایا بندەست دەتوانێت قسە بکات؟ (Ashcroft,grifith,1995: 20) ئەو بیرۆکەیە دەورووژێنێت کە ژنان لە وڵاتانی کۆلۆنیکراودا زۆڵم و ستەمی چەند قات دەبینن. لە لایەک هێزگەلی ئیستیعمار و داگیرکەر دەیچەوسێننەوە و لە لایەکی دیکەوە هێزی کۆمەڵگای باوکسالار وەک وەیشوومە بەسەریەوە ڕێگەی ڕزگاریی لێ دەبڕێت. کەوایە ڕزگاری بۆ ژنان دووقات دەبێتەوە. هەم وەکوو دیکەی مرۆڤی کۆلۆنیکراو کە پیاوانیشی لەگەڵ بێت، دەبێت هەوڵ بدات نەجات پەیدا بکات و هەروەها دەبێت هەوڵیشی بخاتە گەڕ بۆ ڕزگاری لە دەستی سیستەمی باوکسالاری یان نێرسالاری. ئێسپیواک سێ تۆخم بۆ خوێندنەوەی دەقی پاش کۆلۆنیالیستی لە سۆنگە نیگای ژنانەوە دەخاتە بەردەست: دەنگی ژنان، کارگێڕی و زەینی ژنان. (ذوالفقاری و نجومیان، (١٣٨٩: ١١١) ئێسپیواک لە وتاری «نواندنەوەی ئەدەبی بندەستەکان» لە دەقی ئەدەبی وەکوو جێگرەوەیەک بۆ دەربڕینی مێژووی ژنانی بندست یاد دەکات. (مورتون، ١٣٩٢: ٩٠).

چەندە ئەو سێ ماکە لە دەقەکاندا دەنگ بداتەوە، بەو ئەندازەیە نزیکە لە دەقێک کە هاواری بندەستیی ژنان بێت. لەم چیرۆکەدا گێڕەرەوە ژنێکە کە وەڕەز بووە و دەنگی هەزاران ژنی بندەستی دیکە لەو سیستەمە ئەرباب - کۆیلەییەدا نوێنەری دەکات. دەنگێکی ژنانە تەواوی ئەو

ڕەنجانە دەبات بۆ بـارەگای پیری خەزایی. گێــڕەرەوە بەســەرهاتێکی مێژوویی ژنی ڕۆژهەڵاتــی دەنوێنێتــەوە کــە هیچ کات نەیتواتی لە ئاســت ئەو هەمووە کۆیلایەتییە کە بەســەریدا هاتــووە، دەنگێک هەلبڕێت یان پەرچەکردارێکــی هەبێت. بەڵام لێرەدا هیــچ ئەوەی کە دەنگەکــە ژنانەیە و پەردە لەسەر ئەو شتە هەڵدەداتەوە کە ئێسپیواک پێی دەڵێت «ســتەمی دووقاتە»، کارگێڕی و عاملییەتێکی تەواویش دەبەخشرێت بە ژنان. کارگێرییەک کە لــە تراژێدیای منالکۆژیدا بە لووتکەی خۆی دەگات. پەرچەکردارێکی شۆڕشگێڕانە و بوێرانە بۆ لابردنی لەمپەرەکانی ڕزگاری بــە لابردن و کوشــتنی «ســەما». مێشــک و زەینێکی ژنانەیش لەو چیرۆکەدا ئامادەییی تەواوی هەیە وا کە لە هاوارەکان و دەردی دڵەکانــی خــۆی دەنوێنێتــەوە. چەندە ئــەو پیاوە جەزرەبــەی دەدات، ئەو جەزرەبەیە لە شــێوەی ئیهانە و سووکایەتی پێکردن بــە ڕۆح و ڕەوانی ئــەو ژنە ڕەنگ دەداتــەوە و زامــداری دەکات. ئەو زامە کە بەردەوام بە هەڵســوکەوت و ئاکاری قیزەون و بە کۆیلەکردنی ئەو ژنە مێهرەبانە درێژەی دەبێــت، بەس بە هۆی بەنــدی جەرگیەوە، کە کچەکەیان «ســەما» بێت، دەیکێشێت و دەنــگ هەڵنابڕێت. تــەواوی ئەو زەجرە لەو زمانە پاراوەی نووســەردا کــە قارەمانی ئەو بندەســتییەی لە ژنان هەڵبژاردووە، ئاوا لەم دێرەدا ڕەنگ دەداتەوە. کاتێک دەردی دڵی خــۆی دەباتە لای پیــری خەزایی و لەوێدا هەمــووی ئــەو چیرۆکــە، گێڕانەوەیە کە گێــڕەرەوە بۆ بارەگای پیری خەزایی دەکات «تۆیش حەق بدە بە هەمــوو ئەو نزیکانەی وا بەرەبەرە لێم دەکشــانەوە و سەرکۆنەیان دەکردم کە بۆ ئەو سووکایەتی و پێداهاتنە بە هەرەشە و گوڕەشەی باوکی سەمام بە کۆڵ و باوەش هەڵدەگرت و پشتی کۆم دەکردم، ڕامدەکێشان، شوکرانەبژێریم تەواو نەدەکرد، سازام سازام و ئاخری کەلاوی کرد. دیواری ئەو لەمپەرە قەڵەشا، لاڤاوەکەی بردمی، دەمبا و ناگیرسێمەوە!» (هاواڵدوانە: ١١٢) ئەدی هیچ دڵبەندی و گیرۆدەیی و هۆگرییەک ناتوانێت ببێت بە لەمپــەر لەبەرامبەریــدا کە وەک «زۆرکرمەنــی ئازادبوو لە بەند و زنجیر»، بەند و زنجیرەکانی نەپســێنێت و لە ژێردەستیی دەســەلاتگەرێک کــە کەســایەتیی ئەوی پێشــێل کردووە دەرباز نەبێــت «چۆن لەو جەهەندەمە ســاماکە ڕزگار دەبووم؟ چۆن دەبوایە هەڵێم و پشتەســەری خۆم تمیشا نەکــەم؟ بەرەو کام حەشــارگە دەرباز بم و نەگەڕێمەوە؟...» (هەمــان:١١٥) «ڕزگار-بوون لەو داوەم لــێ ببووە گولۆلە بەنێکی کوت و پچڕبووی هەزارسەرەوە...» (١١٦) جەهەندەم میتافۆرێکە بۆ هەلومەرجی ستەمی دووقات بوو لەسەر ژنانی وڵاتی کۆلۆنیکراو. ڕزگاریی ئــەو ژنە دەکرێت بــە ڕزگاریــی نەتەوەی کورد بــە تایبەت ڕۆژهەڵاتی بشــوبهێنین کە وەک گلۆڵــە بەنێکی ئاڵــۆزی لێهاتووە کــە نازانێت چۆن دەبێــت ڕزگاری بێت. لە لایەک سەرکوت و توتالیتاریزمی سەپێندراو بەســەریدا و لەلایەکیش هێندێک دڵبەندی کە خۆی هەیەتــی یان ئەوەی داگیرکەر بۆ فریو و دڵخۆشــکەریی درۆینە و ساختەیی خســتوویەتییە بەردەســتی و هێندێــک بەرژەوەنــدی بــۆ لکاندنی ئەو بــە خۆیەوە بۆی دەســتەبەر دەکات. ئــەو دڵبەندییەی کــە بۆ قارەمانی ئەو چیرۆکــە لە ئارادا بوو، کچە جوانەکەی بوو کە نەیدەتوانی دڵی لێ هەڵکەنێــت. وەک دیارە کچە دڵبەندەکەی، ســەما، ببووە لەمپەرێــک لەهەمبەر ڕزگار بوونی لــەو دۆزەخــەی مێردەکــەی بۆی دروســت کردبوو، بۆیە بۆ ڕزگاری و ئازادیی خۆی، دیارە دەبێت دڵبەندییەکان و زۆرێک لــە ئیســماعیلەکانی ســەر ببڕیایە «تۆش دەزانیت قەت قەت ئەو شەوە سارد و سڕەت لە بیر ناچێــت وا هەر هەردووکمان لە ماڵ

بووین و سەمای نەرم و نیانم کردە چەشتەی ڕزگار بوونـــی خـــۆم و بێبەزەییانە زەرنێخم تێکـــەڵاوی شـــێوە مەیلـــە و گەرمەکـــەی کـــرد...» (هەمـــان: ١١٨) ئـــاوا لـــە ئاکامدا بۆ ڕزگاری لـــە بەندی مێردەزمـــەی نالەبار و داپڵۆخێنـــەری ڕۆح و ڕەوان و جەســـتەی، کۆرپەکـــەی کوشـــت و دوای لابردنی ئەو لەمپەرە، بەســـتێن بۆ ڕزگاری لە دەست ئەو وەیشـــوومەیە بۆی مسۆگەر بوو. دەیشکرێت ئەو زۆڵمەی بە ناوی باوکسـالاری لە سـەر ئـەو ژنە بار دەبێت لە چوارچێوەی ئەو زوڵم و زۆر و سـەرکوتەدا ببینرێـت کە لە بازنە گەورەکەدا، نەتەوەی بالادەست بە زۆرەملێ و داگیرکاری بە سـەر نەتەوەی بندەستیدا دەیسـەپێنێت. شـێوە زمانی پڕ لە ڕەنج و مەینەت لە گێڕانەوەکەدا وەک شـەپۆلێکی ئازاردەر، خوێنەر لەگەڵ خۆی دەبات تا بەو ئاکامـە تراژیکە بتوانێت هـەم پەنجە بخاتە سەر خەسـارێکی کۆمەڵایەتی و بنەماڵەیی و هـەم بە وێناکردنی ئـەو کردەوەیەی کە ژنەکە بۆ ئازادکردنی خۆی ئەنجامی دەدات، ئەو هێمایـە بگەیێنێت کە ژێردەسـت لە نەبوونی دۆخـی ئازادیی دێموکراتیکدا (یان ئەو شتەی داگیرکراو بە سەروەریی سیاسی بـۆی دەسـتەبەر دەبێـت) وێدەچێـت لە ڕوالەتدا تۆی وەکوو باندەستی خۆی قەبووڵ کردبێت بەڵام ئەگەری ئەوە هەیە هەر کات لەو بەنـد و زنجیرەی تۆ، خۆی ڕزگار بکات و بە لەناوبردنی دڵبەندییەکانی کە دەکرێت ماڵ و منداڵ و بەرژەوەندی و شتی دیکەی وا بن، خۆی لە ژێردەسـتیی داگیرکەر ئازاد بکات و بە خولقاندنی تراژێدیای مناڵکوژی، خۆی لە تراژێدیای ژێردەستیی داپڵۆسێنەر نەجات بدات.

هەروەها دەتوانین ئەو تێمە ڕەنجاوییە لە هەڵبژاردنی سەرناوی چیرۆکەکان بە ڕوونی ببینین. ئەو شتەی کە دەتوانین ناوی بنێین «شێوازناسـیی سـەرناو»[١٤] پێمـان دەڵێت کە پێکهاتەی گشـتیی ئەو وشانەی بۆ ئەو کۆمەڵە چیرۆکە هەڵبژێـردراون یادەوەریی ڕەنج، خەم، پـەژارەی داگیرکراوێک دەکات کـە ژیانـی ڕۆژانەی لەو بەسـتێنەدا خول دەخواتـەوە و سـووڕی پوچەڵـی ڕەنج و جەزرەبـەی داگیرکراوی وەک خۆرە ڕۆح و ڕەوانی دەخـوات. بۆ وێنە ئەو وشـانە کە گوزارە لەو ڕەنجە ئامـاژە پێکراوە دەکەن و لەسەر ناوی چیرۆکەکان دەبیندرێن بریتین لـە: جەهەندەم، عازیەتباری، بێناونیشـان، خاپوور، گرێ پووچکە و هتد و ئەو وشانەی دیکە کە لە چیرۆکەکاندا بەکار-هێنراون ئەو گریمانەیەی ئێمە دەسەلمێنێت، واتە ڕەنجی کـوردی ڕۆژهەڵاتی لە تـەواوی بوارەکانی ژیانیدا نیشـان دەدەن. ڕەنجـی بێ-برانەوە لەهـەر هەمووی چیرۆکەکاندا بە شـاڵاوی زمانێکی ڕەسەن و پاراو لە مێشک و ڕەوانی خوێنـەردا دزە دەکات. کەوایـە چیرۆک و ڕۆمانـی ڕۆژهەڵاتییش وەکـوو ناوچەکانی دیکەی کوردستان لە پەیوەندیی دیالێکتیکی لەگـەڵ واقیعـی سیاسـی و کۆمەڵایەتیی خۆیدا، (بەو شـێوەیەی کە کەسانێک وەک فریدریک جەیمسـۆن و لووسیەن گۆڵدمەن لە تیۆرییەکانی کۆمەڵناسـیی ڕۆماندا باسی دەکەن) زێدەتر باس لە پرسـی ناسنامەی حاشـالێکراوی کـوردی، ئـازار و ڕەنجـی داگیرکـراوی، عەزاب و ئەشـکەنجەی بێ دەسەڵاتی و هتد دەکات و دیارە ئەم واقیعە هەر وا کە لە کۆمەڵە چیرۆکی «هاواڵدوانە»دا، دەبیندرێت، هەندێ لە چیرۆکەکان هەڵگری شـێوازی ڕێئالیسـتی لـە گێڕاونـەوەدان. لـە پەنای ئەمەشـدا لە کۆمەڵـە چیرۆکی «هاواڵدوانە»، بەرەورووی حەول و تێکۆشانی نووسـەر بۆ تاقی کردنەوەی زۆرێک لە پانتا تازەکانی ڕیوایەتی ئەمڕۆیی دەبینەوە. دیارە نووسـەر تێکۆشـاوە هەتا تەجروبەی ژیانی کەسایەتییەکی ڕۆژهەڵاتی بە ئامرازی شێواز و دەنگە جۆراوجۆرە نوێکان لە نووسینەکەیدا

بنوێنێتەوە. خوێنەر لە کاتی خوێندنەوەی هێندێک لە چیرۆکەکان، لە هەمان کاتدا کە هەست بەوە دەکات کە دەبێتە بەشێک لەو سەربوردە و دونیا زیندووەی وا لە ناو چیرۆکەکاندا لە هاتوچۆ و ڕابووردندایە، لە لایەکی دیکەشەوە تێدەگات کە شێوازی گێڕانەوە و پانتای شوێن-کات لەگەڵ دونیا واقیعییەکەی دەوروبەری خۆی جیاوازیی هەیە. لە زۆر شوێندا گۆڕینی شوێن و کاتی ڕووداوەکان تایبەتمەندییەکی بزۆک و سەیبالی بە چیرۆکەکان بەخشیوە و خوێنەر لە پەستا لەگەڵ زەمان و شوێندا دەستەویەخەیە. ئەم خەسڵەتی بزۆکییە کارێک دەکات هەتا خوێنەر بکەوێتە بەشداریکردن لەگەڵ ساغ کردنەوە و پێکەوە نووساندنی لەت و پەتی پرشوبڵاو و لە هەمان کاتیشدا پەیوەندیداری ڕووداوەکان. بۆ وێنە لە زۆرێک لە چیرۆکەکاندا ڕەوتی تێپەڕینی کات وەکوو شێوازە کلاسیکەکان لە سەر هێڵێکی ڕاستەوخۆ نییە و نووسەر بە شکاندنی هێڵی ڕاستەوخۆی زەمان لە گێڕانەوەدا، پانتایەکی نوێی بۆ گێڕانەوەی ڕووداوەکان ڕەچاو کردوە.

ئەو حەولەی کە نووسەر بۆ نووسین بە گۆشەنیگا جۆراوجۆرەکانەوە داویەتی، ستایلی گێڕانەوەی لە بازنەی یەکدەستی شێوازە قەدیمییەکان ڕزگار کردوە. یانی وا نییە کە چیرۆکەکان تەنیا بە گۆشەنیگای سێهەم کەسی تاک و لە زمانی گێڕەرەوەیەکی زانای گشتییەوە پەیوەندی لەگەڵ بەردەنگەکانیدا بگرێت، بەڵکوو بۆ دروست کردنی دەنگە جیاوازەکان، ئامرازی دەنگ هەڵبڕین بۆ هاوار و خۆ سەلماندن دراوەتە دەستی تاکێکەوە کە دەنگی خۆی بەو جۆرەی کە خۆیەتی و خۆی دەیهەوێت بەرز بکاتەوە. بۆ وێنە لە چیرۆکی «گرێ پووچکە»دا تاکبێژییەکی دەروونی دەبێتە دەرفەتێک هەتا کەسایەتیی سەرەکیی چیرۆک، ئامرازی دەنگ هەڵبڕین بە دەستەوە بگرێت و هاوارەکانی خۆی لە گەروویەکی ڕەهاوە دەرباز بکات. یان هەروەها لە چیرۆکی «خوێندن بە کاتی جەهەندەم»دا بە گۆشەنیگای دووهەم کەسی تاک، ژیانی پڕ لە دەردوڕەنجی قوتابییەک لە زمانی مامۆستاکەی قوتابخانەیەوە کە ڕاستەوخۆ لەگەڵ ئەو قوتابییە پەیوەندیی ئۆرگانیک و دەروونیی هەبووە و بە زمانی تایبەت بە مامۆستاکە دەگێڕدرێتەوە. هەر لێرەشەوە تایبەتمەندییەکی دیکەی نوێکردنەوەی گێڕانەوە باوەکان دێتە گۆڕێ و ئەویش هەڵبڕینی دەنگە جیاوازەکان بۆ ساز کردنی پانتایەکی فرەچەشنی و دێموکراتیکە. بە پێچەوانەی گێڕانەوە باوەکان کە بگێڕەوە لە زمانی نووسەرەکەیەوە و لە ژێر سەرەڕۆییی ئەودا بە تاکە دەنگێکەوە لە باتی هەموو کەسایەتییەکانی چیرۆک قسەی دەکرد، لە کۆمەڵە چیرۆکی «هاواڵدوانە»دا دەکار کردنی گۆشەنیگا جۆراوجۆرەکان، هەلی بۆ هاتنەئارای پانتایەکی فرەدەنگی (پولی فۆنیک) ڕەخساندووە. پانتایەک کە دەرفەتێکە بۆ دەنگ هەڵبڕینی کەسایەتییەکان بە شوناسی تایبەتی خۆیانەوە. پانتایەک بۆ تەجروبە کردنی ڕزگاری و سەربەستی لەماڵی تایبەت بە تاکێکی جیاواز و سەربەستدا.

تاقی کردنەوە و کار کردن بۆ تازەگەری لەو بوارانەدا کە لە سەرەوە باسیان لێ کرا، لە کۆمەڵە چیرۆکی «هاواڵدوانە»دا نەبووەتە هۆی ئەوەی کە نووسەر بە بۆنەی تەجروبە کردنی پانتا و ستایلە نوێیەکان بکەوێتە بازنەی هەڵسوکەوت لەگەڵ دەروونی بەندکراوی کەسایەتیی خۆیدا. ئەگەر وا بووبایە دەبوو بابەتی چیرۆکەکان لە فاکت و واقیعەکانی کۆمەڵگا دابڕیایەت و خۆی بە خەریک بوون لەگەڵ دەنگ و دەردێکی تاکەکەسییەوە سەرقاڵ و سەرخۆش بکردایە. بە پێچەوانەوە، ئەو فاکتانەی وا

لەناو چیرۆکەکاندا هەن، لە واقیعی ژیانی کۆمەڵگای دەوروبەرمانەوە سەرچاوەیان گرتوە بەڵام لە هێڵەگی خەیاڵی نووسەرەوە ڕابوردوون هەتا لیباسی هونەر بکرێت بە بەریاندا و بە زمان و جلوبەرگی ئەدەبەوە ئاراستەی بەردەنگەکانیان بکرێن.

شێوازێک کە دەتوانین بە دەستەواژەی فاکتەخەیاڵ[۱۵] (واتە تێکەڵاوی فاکت و خەیال)، فاکت و واقیعی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووریی کوردستان لە خەیاڵی نووسەرانیدا دەبێتە هەوێنی ئەو گێڕانەوانە کە تیشک دەخەنە سەر کۆلۆنیالیسمێکی نێودەوڵەتی[۱۶] لە هەر چوارپارچەی کوردستاندا[۱۷]. ئەوەیە کە لە ڕۆژهەڵاتیش ناکرێت ڕەخنە لە نووسەران بگیردرێت کە بۆچی نەتانگواستووەتەوە بۆ شێوازێکی دیکە لە گێڕانەوە. ئاخر لە وڵاتێکدا کە واقیعی سیاسی و کۆمەڵایەتییەکەی گەمارۆ دراوە بە تووتالیتاریزمێکی تۆقێنەر، واقیعی ئابوورییەکەی جودا لەو کەسانەی بوونەتە کۆیلەی ئەو سیستمە و هاوکاری ئەو داگیرکەرییە، زۆرینەی خەڵکی بۆ وێنە کۆڵبەرانی، ڕووبەڕووی ئاپارتایدی ئابووری بوونەتەوە و ژیان و کاریان لەسەر لێواری ئیستیعماردایە، زمانیان لێ زەوت کراوە، سەرچاوە مرۆڤی و سروشتییەکانی بە غارەت چووە، چۆن دەکرێت چاوەڕوانی ئەوە بکەین ڕۆمان نووسان و چیرۆک نووسانیان هەنگاو هەڵگرن بەرەو شێوازێکی دیکە لە گێڕانەوە و چۆن دەکرێت چاوەڕوانی ئەوە بکرێت لە ڕۆمان و چیرۆکەکاندا پرسی قووڵی فەلسەفی و بوونناسانە بورووژێندرێت، چۆن دەکرێت ئێمە چاوەڕوانی نووسینی گلۆکاڵ[۱۸] بین، لە وڵاتێکدا هەست و نەستی مرۆڤەکانی لە ژێر چەکمەی داگیرکەردا داپڵۆساوە و تێکدراوە، لە وڵاتێکدا سەرجەم بوونی تۆیان بە دەسرێژی زەبری سەربازی و هەروەها بە ئاوازی نەرمی فەرهەنگیی دەزگا ئایدیۆلۆژیکەکانی نەتەوە باندەستەکان، لەبەین بردووە. دیارە هەر چەشنە نووسینێک لەم جۆر وڵاتەدا زیاتر هاوارە بۆ ڕزگاری، هاوارە بۆ مانەوە، هاوارە بۆ ژیان...

ئەنجام

هەوڵی ئەم نووسینە بە گشتی ئەوە بوو لە بەستێنی تیۆریی «کۆلۆنیالیسمی ناوەکی»دا و بە پشت بەستن بە هێندێک لەو ئامرازە شیکارییانەی لە ڕەخنەی ئەدەبی پاشکۆلۆنیالیستیدا باسی لێ دەکرێت، خوێندنەوەی خۆی لەسەر کۆمەڵە چیرۆکی هاواڵدوانە ئاراستە بکات و تیشک بخاتە سەر ئەو لایەنانەی پرسی کورد و ڕەنجەکانی وەکوو کۆلۆنیایەکی ناوەکی نواندراوەتەوە. دیارە زیدەتر مەسەلەی زمانی وڵاتی داگیرکراو و ڕزگاری لە ژێر هەیمەنەی ئەوی دیکەی سەردەستا کە وەکوو «ماڵی بوون»ی کوردان ڕۆڵ دەگێڕێت شەن و کەو کراوە، هەروەها چەمکگەلێکی دیکەی وەک (من/ئەوی دیکە) و (ناوەند/پەراوێز) و ژێردەستی و ڕەنجەکانی لە سەر دەقی ئەو چیرۆکانە تاوتوێ و پراکتیزە کرا. وێدەچێت هەم دەقی پاشکۆلۆنیالیستی کەمتر لە ئەدەبی کوردیدا خولقێندرابێت و هەم ڕەخنەی ئەدەبی پاش کۆلۆنیالیستی بە شوێنی ئەودا کەمتر بووەتە مژاری باسی ڕەخنەی ئەدەبی. خاوەنی ئەم قەڵەمە وا تێدەگات دۆخ و هەلومەرجی کوردستان هەڵگری خولقاندنی دەقی ئەدەبیی پاش کۆلۆنیالیستیی زیاترە.

هەرچەند هێشتا ڕزگاری نەهاتووە، بەڵام دیارە ئەدەب دەتوانێت پەنجەرەکانی ئەو ڕزگارییە بکاتەوە. بە بڕوای من ئەم کۆمەڵەچیرۆکە، دەقێکە دەکرێت بخرێتە خانەی ئەدەبی وڵاتی کۆلۆنیاکراو یان بە تەعبیری ئێمە کۆلۆنیی نێوخۆیی کراو. بۆیە هەیە کە خاوەنی ئەم چیرۆکانەیش لە داهاتوودا، گەشە بەم بن ژانرە بدات و

هەر وەک «تیب سالّح» بە تایبەت لە ڕۆمانی وەرزی کۆچ بەرەو باکوور و محەمەد دیب و عەبدولڕەحمان منیف لە جیهانی عەرەبیدا و هەروەها ئەدەبی پاش‌کۆلۆنیالیستیی ئافریکا و ناوچە کۆلۆنیاکانی دیکــە، ببێتە خاوەنی شــێوازێکی تایبەتی پاش‌کۆلۆنیالیســتی لە ئەدەبی کوردیدا.

سەرچاوەکان

باغجری، کمال، خوانش پسااستعماری رمان سەگانە الجزائر، نشریە ادب عربی، سال١٢، شمارە ٢، تابستان ١٣٩٩.

حامیدی، تاهیر، هاواڵدوانە، کۆمەڵە چیرۆک، ١٣٩٩هەتاوی، سەقز، چاپی یەکەم، پەخشانکاری بیریار.

الدیت، محمد، الحریــق، ٢٠٠٧، ترجمة فارس غصوب، الجزائر، منشورات ANEP.

ذوالفقاری، غلامعباس، نجومیان، محمد رضا، درآمدی بر مطالعات فرودســتان، فصل نامە علمی پژوهشی تازیخ، دورە پنجم، شمارە ١٧، ١٣٨٩ش.

مظفری، افســانە، و دیگــران، گفتمان پسااســتعماری در ادبیات جهان، (تحلیل گفتمان رمان ریشــە ها)، نشریە مطالعات رسانە ای، سال ١٢، پاییز ١٣٩٦.

مورتون، اســتفان، گایاتری چاکراورتی اســپیواک، ترجمە نجمە قابلی، (١٣٩) تهران، نشر بیدگل، چاپ اول.

مەحموودپوور، عەزیز، ڕەوتی گەشــەکردنی چیرۆک و گێڕانەوەی کوردی، ١٣٩٨، سەقز، چاپی یەکەم، پەخشانکاری خانی.

Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H, (1995). The Post-Colonial Studies Reader. London: Routledge.

Key Concepts in Post-Colonial Studies, (1998) London: Routledge.

cazanova,Pablo Gonzales,Internal Colonialism and National Development.

https://www.goodreads.com/book/show/50279982-daughters-of-smoke-and-fire.

ژێدەرەکان

١ . ئــەم ڕۆمانــە Daughters of Smoke and Fire کە بە زمانی ئینگلیســی و لە کانادا بڵاو بووەتــەوە بە قەڵەمی ئاڤا هۆما کچە کوردێکی ڕۆژهەڵاتی خەڵکی شــاری سنە نووسراوە.«کچانی دووکەڵ و ئاگر، وێنەیەکی ســەرنجراکێش لە مەترسیگەلێکە کە چــل ملیۆن کوردی بێ دەوڵەت لەگەڵــی ڕووبەڕوون. چیرۆکێکی بەهێــز کە بە چەشــنێکی دڕوشــاوە واتای شــوناس و پێوەندە ئاڵۆزەکانــی بنەماڵە [کوردی ڕۆژهەڵاتــی] ڕوون دەکاتەوە».(htt-ps://www.goodreads.com/book/show/50279982-(daughters-of-smoke-and-fire ئەم ڕۆمانە بە باشــترین شێوە دەتوانێت هەڵگری خوێندنەوەی تیۆریی پاش کۆلۆنیالیستی، بەتایبەت خوێندنەوەکانی گایاتری سپیواک لەسەر ژنی بندەستی کۆلۆنی‌کراو بێت.

٢.« ئەم ڕۆمانــە گێڕانەوەی تێداچوون و فەوت و فەنابوونی ئاواتی گەلێکــە کە دەســەڵات هەمــوو شــتێکی لێ لە خشــتە بردووە. گێڕانەوەی ناهومێدییەکی مەزنە. گێڕانەوەی تێداچوون و ترسێکی گەورە لەو تاریکســتانەی دەســەڵات بۆ تاکەکانــی خولقاندووە. گێڕانەوەی تاریکســتانی مەرگە و ترس».(مەحموودپوور، ١٣٩٨ە: ١٤٠)

3 .Double Consciousness

٤. دەســتەواژەی کۆلۆنیالیســمی ناوەکــی (Internal Co-lonialism) کــە لە ســاڵەکانی ١٩٦٠ بــەم لاوە لە توێژینەوە کۆمەڵایەتی و سیاســی و گەشەســەندەکاندا بڵاو بووەتەوە، باس لــەوە دەکات کە دوای تەواو بوونی کۆلۆنیالیســمی کلاســیک کــە نەتەوەیەک لە دەرەوەی ســنوورەکانی نەتەوەیەکی دیکە بە بیانووی ئاوەدانی، دەســتدرێژی دەکردە سەر نەتەوەیەکی دیکە و تەواوی ســەرچاوە مرۆڤی و سروشــتیەکانی لێ زەوت دەکرد، ئەوا لە دوای تەواو بوونی کۆلۆنیالیسمی دەرەکی، کۆلۆنیالیسمی ناوەکی ســەر هەڵدەدات. ئەم چەمکە ڕیشــەی لــە بزووتنەوە ســەربەخۆییخوازە گەورەکاندا هەیە کە لە دوای کۆلۆنیالیســمی کلاســیک ســەریان هەڵدا. واتە لە دوای ئەوەی چەوساندنەوە و دەســەڵاتگەریی هێــزە دەرەکیەکان تەواو بوو، چەوســاندنەوە و دەســەڵاتگەریە خۆجێییەکانــی ناو ئەو نەتەوانە بەســەر یەکدا دەستی پێ کرد. (Cazanova: 27) واتە کۆلۆنیالیسمی ناوەکی بابەتی کۆلۆنیالیسم لە بابەتێکی نێونەتەوەیی (International) دەگوازێتەوە بۆ بابەتێکی لەناونەتەوەیی (Intranational). پاش شــکڵ گرتنی بە تایبەت ئەو دەوڵەت نەتەوانەی فرەنەتەوەیین و ئێتنیکــی زۆر لەناو ســنوورەکانیاندا هەبوون یان هەنە و دەژین، لە پرۆســەیەکدا نەتەوەیــەک یان ئێتنیکێک بەســەر نەتەوە و ئێتنیکەکانــی دیکــەدا زاڵ دەکرێت و زمانی ئــەو نەتەوەیە لە پرۆســەیەکی سیاسیدا بەســەر نەتەوەکانی دیکەدا زاڵ دەکرێت و ئەوانی دیکە هەر لە چوارچێوەی ئەو ســنوورەی ئەو دەوڵەتەدا پەراوێــز دەخرێن و زمان و بوونیان لێ زەوت دەکرێت. کۆنتڕۆڵ دەکرێن و لە دوای ئەوە سەرچاوەکانیان لە بەرژەوەندیی نەتەوەی باڵادەســتدا زەوت دەکرێت و خۆیان بێبــەش لە تەواوی چاوگە ئینســانی و سروشــتییەکانیان دەکرێن. ئەگەر لە کۆلۆنیالیسمی

کلاســیکدا دەسدرێژی و غارەت لە دەرەوەی سنوورەکان بۆ سەر نەتەوەیەکــی دیکە دەکرێت، بۆ وێنە ئەوەی بریتانیا لەگەڵ هیند کردی، ئەوا لە کۆلۆنیالیســمی ناوەکیدا یەک نەتەوە لە ناوەوەی ســنوورە دەســکردەکانی دەوڵەت نەتەوەی خۆیدا، دەســدرێژی دەکاتە ســەر نەتەوە و ئێتنیکە ژێردەســتەکانی خۆی. زمانی لێ دەســڕێتەوە، بوون و کەرامەتی پێشــێل دەکات و بە شــێوازی جۆراوجۆری کۆنترۆڵ لە هەڕەشەی میلیتارییەوە بیگرە تا شێوەی نەرمی ئاسیمیلەکردن و تواندنەوە، تێدەکۆشێت یەکدەستییەکی ڕۆحپرووکێن بەســەر ئەوانی دیکەدا زاڵ بکات. لەم نووســینەدا کۆلۆنیالیزمــی ناوەکیــی فەرهەنگی زێدەتر مەبەســتی ئێمەیە کە نەتەوە سەردەســتەکانی کورد ســەپاندوویانە بەسەر کوردی بێدەســەڵات و گیرکەوتــوو لــە ناو ســنووری ئەوانــی دیکەی داگیرکــەردا. بۆ زانیاریی زیاتر لەســەر چەمکی کۆلۆنیالیســمی ناوەکی خوێنەر دەتوانێت سەرنج بداتە سەر ئەم سەرچاوانە:

Cazanova, Pablo Gonzales, Internal Colonialism and National Development.

.Hechter, michial, Internal Colonialism : THE CELTIC FRINGE IN BRITISH NATIONAL DEVELOPMENT, 1536-1966.

.Wals, David.s, INTERNAL COLONY OR INTERNAL PERIPHERY? A CRITIQUE OF CURRENT MODELS AND AN ALTERNATIVE FORMULATION.

.Pinderhughes, Charles, Toward a New Theory of Internal Colonialism.

هەر وەها ســەبارەت بە ئەپلای کردنی ئەم تیۆریە بەسەر کۆدەقی ڕۆژهەڵاتی کوردســتاندا، خوێنەر دەتوانێت ســەرنج بداتە ســەر زنجیرە وتارەکانی دوکتۆر کەماڵی ســلێمانی و دوکتۆر ئەحمەدی محەمەدیپوور. هەڵبەت عەرەبەکان و تورکەکانیش بۆ خوێندنەوەی دۆخی سیاســیی خۆیان لەم چەمکە کەڵکیــان وەرگرتووە و زۆر شتێکی تازە نیە، بەڵام ئەپلای کردنی تیۆریی پاش کۆلۆنیالیستی بەگشــتی و بەتایبەتی تیۆری کۆلۆنیالیسمی ناوەکی لەسەر دەقی ئەدەبیدا، شــتێکی نوێیە و لــە بازنەی ڕەخنەی ئەدەبیدا ئەم کارە زۆر بــە کەمی کراوە. نووســینەکانی خاتوو شــەهلا دەبباغی بە تایبەت «خوێندنەوەی دژە کۆلۆنیالیستیی شیعری کوردی: نموونە شــاعیرانی ڕۆژهەڵات» لە یەکەم هەنگاوەکانی زانستی ئەو بوارەیە و ئەم نووســینەیش دەتوانێت دەلاقەیەک بێت لەســەر ئەو جۆرە ڕوانینە لەسەر چیرۆک و ڕۆمانی کوردی.

5 .Postcolonial Reading.

٦ . مەلای گەورە یەکێک لە بیرمەندانی نەتەوەخواز و ئاوەزمەندی چاکسازیی سەردەمی خۆیەتیی، کوری مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە هاوڕێ و هاوپۆلی حاجی قادر و باوکی مەسعوود محەممەدە.

٧ . دەســتەواژەیەکە فەقێکانــی حوجــرە لــە کاتــی موتاڵا و لەبەرکردنــی وانەکانی خوێنــدن لەبەر خۆیانــەوە دەیانگووت و دووپاتیان دەکردەوە.

٨ . ثلاثیة الجزایز کە بریتیە لە سێ ڕۆمانی الدار الکبیرة، الحریق و الــنول بە قەڵەمی محەممەد دیب کە بە باشــی کەشــوهەوای کۆلۆنیالیستیی ئەلجەزایز دەنوێنێتەوە.

٩ . بەو شــێوەیەی کە بێن یەهوودا بۆ نەجاتی زمانی عیبری بۆ یەهوودییەکانی ئەنجام دا.(ئەحمەدزادە، ٢٠٢٠: ٢٢٦-٢٢٨)

١٠ . ئــەم ڕســتەیە ئاماژەیە بەو ڕســتەیەی ئێرنســت گێلنێر تیوریســیەنی بواری ناســیونالیزم کە دەڵێت: یەک نەتەوە و یەک دەوڵەت... ONE NATION ONE STATE...

11 . BINARY OPPOSITION

١٢. میلیتاریــزە کردنی ڕۆژهەڵاتی کوردســتان جیا لەوەی لە جیهانــی واقیعدا بوونی هەیە وەک پایەگا ســەربازییەکان و ماڵە ســازمانییەکان کە باشــترین خاڵەکانی جوگرافییای شــارەکانی کوردســتانیان داگیر کردووە و جیا لەوەی ١٦ ملوێن مین لەسەر زەوینی کوردســتان بــڵاو کراوەتەوە و شــتی جۆراوجۆری دیکە، ئــەوەی لە دامودەزگای میلیتاری لەم چیرۆکــەدا نواندراوەتەوە و قووڵاییی دزەکردنی کۆلۆنیالیســم لە کوردســتاندا نیشان دەدات: دەزگای ئیتلاعات و ســیخوڕی، حیراســەتی دەزگای پەروەردە بۆ کۆنترۆڵی مامۆســتایان، ئامادەیی دامودەزگای بەرفراونی بەسیج لە قوتابخانەکان و...

١٣ . کۆیــادی هەموو کوردێکی ڕۆژهەڵاتــی، لێوڕێژە بە ڕەنج و دەردەکانی خوێندن لە قوتابخانەیەک کە ئاپاراتووسەکانی نەتەوەی باڵادەســت گەمارۆیان داوە و خەفەیان کــردووە. بۆ وێتە لە یادی هــەر هەموومانداتە چەندە زەجرمــان دەدیت لەوەی کە وانەیەک بــە ناوی ڕاهێنانی بەرگری (آمادگــی دفاعی) چۆن وەک مۆتەکە ڕۆحمانی زەجر دەدا و بە بێزاری وانەی داگیرکەرمان لەبەر دەکرد.

14 .Title Stylistics.

15 . Faction : Fact+ Fiction

١٦ .ئەم دەستەواژەیە یەکەم جار ئیسماعیل بێشێکچی ڕۆشنبیری ئازادی خوازی تورک بۆ دۆخ و بەســتێنی داگیرکراوی کوردستان بەکاری بردووە.

١٧ . دیارە چەن نووســەرێکی وەکوو بەختیار عەلی لە شــێوازی ڕیالیســمی جادوویی بۆ پەردەلادان لە ژیانی مرۆڤی کوردســتانی کەڵک وەردەگرن بەڵام ئەوەی کە زێدەتر بووە بە ڕێسا بە تایبەت لە نووسینی کەســانێک کە ڕێک لەناو ئەم تاریکستانەدا دەژین و ڕێگەی تاراوگەیان نەگرتووەتە بەر، زێدەتر شێوازی ڕیئالیستییە.

١٨ . ئــەم دەســتەواژەیە تێکەڵاوێکــە لە دوو وشــەی: گلۆباڵ (جیهانــی) و لۆکاڵ (خۆجێیــی)، واتە نووســینێک کەڵکەڵەی ســەرەکییەکەی تێکەڵاوێکــە لە بابەتی جیهانــی و گەردونی و هەروەها بابەتی ناوچەیی.